

ПАМ'ЯТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ДОСВІД УКРАЇНИ

Сергій Адамович

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА ВІКТОРА ЮЩЕНКА (2005 – ПОЧАТОК 2010 РР.)

Політика пам'яті є важливим інструментом формування національної ідентичності для травмованої колоніальним минулим свідомості українців. Період президентства В Ющенко став важливим етапом у переосмисленні історичного минулого України та утвердженні нових наративів.

Здобуття незалежності поставило перед нацією завдання ідентифікувати себе в культурній сфері. Для об'єднання держави важливим було формування національної історії, яка була б позбавлена імперських нашарувань попередніх завойовників і сформувала б основи українського патріотизму¹.

З часів націй та націоналізму кінця ХІХ ст. науково доведена розповідь про події минулого мала стверджувати колективну особистість та допомагати нащадкам цієї славетної історії продовжувати плекати спільне минуле та вести надалі спільну діяльність². Проблема історичної пам'яті є актуальною для світової спільноти і сьогодні. Так, для держав – членів ЄС важливо домогтися приглушення відмінних, якщо не суперечливих інтерпретацій минувшини, намітити спільну перспективу, що дозволила б зняти перегородки з національних пам'ятей³. Крім того, в умовах глобалізації загострюється конфлікт нових соціальних норм і традиційних суспільних цінностей. За цих обставин саме історія виконує важливу функцію ідентифікації, диференціації та консолідації⁴. Адже, як влучно зауважував Е. Сміт, «безчасова глобальна культура не відповідає поточним потребам і не навіює спогадів»⁵.

Зазначимо, що попередник В Ющенко, Л Кучма ще не був готовий порвати з колоніальною спадщиною і поєднував радянську й національну

¹ Адамович С.В. Формування національної історії в незалежній Україні. *Соціологія Другого модерну: проблема перевизначення понять суспільствознавчого дискурсу*: зб. наук. праць. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. С. 222.

² Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації. Харків: Фоліо, 2007. С. 139.

³ Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннармом. К.: Ніка-Центр, 2009. С. 221.

⁴ Мартинов А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації. *Український історичний журнал*. 2009. №1. С. 186.

⁵ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. К.: Ніка-Центр, 2009. С. 43.

версії української історії⁶. Натомість в період В. Ющенко політика пам'яті почала ґрунтуватися на відмежуванні себе від комунізму та на трактуванні української нації як жертви⁷.

Зокрема, для формування єдиної національної історії було започатковано інституціоналізацію історичної пам'яті та створено Український інститут національної пам'яті (далі – УІНП), що на думку Ю. Литвиновської є «головною заслугою В. Ющенко в формуванні національної пам'яті»⁸.

До дня незалежності України в 2007 р. Інститут під керівництвом академіка НАН України І. Юхновського розпочав всеукраїнську акцію «Єдина держава – спільна історія». Цей проект передбачав створення єдиного базового історичного підручника. Він мав подавати так історію молодому поколінню, щоб «наші діти і онуки пройнялися любов'ю до України і щоб вони вирости патріотами України»⁹. Фактично, за словами американського дослідника П. Коннертона, пропонувалася таке бачення «спільної історії», щоб «образи з минулого...“виправдовували”/легітимізували соціальний лад теперішнього»¹⁰.

Рецепт до створення спільної історії І. Юхновський вбачав у тому, що необхідно «ті моменти в часі й просторі, де нація, на базі якої утворена держава, виглядала дуже достойною, дуже детально розписувати, а моменти, коли нація програвала, була нікчемною, в канонічній історії розписувати менше»¹¹.

Об'єктивно ініціатива УІНП сприяла зближенню українців різних регіонів країни. Як відзначив тоді ще співробітник УІНП В. В'ятрович, формування поглядів на українську історію нівелювало можливість використовувати історію в операціях з розколу нашої країни. Він вважав, що тільки тоді, коли різні регіони України матимуть спільних історичних героїв, однаково оцінюватимуть ті чи інші події минулого, можна буде говорити про національну консолідацію¹². Це відповідає поглядам американського вченого Б. Андерсона, який вважав, що у процесі формування національної свідомості важливу роль відіграє формування національної історії. Крім того, дослідник стверджував, що така спільна історія розглядає будь-які конфлікти і ворожнечі (навіть якщо вони відбулися до часу формування націй чи носили класовий характер) як «родинну історію»¹³.

⁶ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. К.: Грані-Т, 2008. С. 70.

⁷ Журженко Т. Геополітика пам'яті. *Критика*. К, 2009. Ч. 3-4. С. 14.

⁸ Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 рр.). *Консенсус*. 2024. (1). С. 98.

⁹ Юхновський І. Напрямки консолідації. *Західний кур'єр*. Івано-Франківськ, 2007. 23 серпня. С. 12.

¹⁰ Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К.: Ніка-Центр, 2004. С. 17.

¹¹ Юхновський І. Відповідальний за пам'ять. *Український тиждень*. 2008. 4-10 липня. С. 14.

¹² В'ятрович В. Кому і навіщо потрібен “перегляд” історії. *Дзеркало тижня*. К., 2008. 29 березня. С. 22.

¹³ Андерсен Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика, 2001. С. 244-250.

В. Ющенко сприяв вшануванню жертв радянських репресій, особлива увага приділялася визнанню Голодомора 1932–1933 рр. геноцидом українського народу¹⁴, що супроводжувалося міжнародною кампанією його визнання. Паралельно у 2005–2009 рр. відбувалася реабілітація та популяризація діяльності таких постатей, як С. Бандера та Р. Шухевич, а також переосмислення ролі Організації українських націоналістів і Української повстанської армії¹⁵.

Саме за президентства В. Ющенко розпочалися ініціативи з засудження тоталітарного минулого, демонтаж символів радянської епохи та підготовка відповідних законопроектів про відкриття архівів карально-репресивних органів 1917–1991 рр. Вагомим здобутком В. Ющенка також вважається робота Служби Безпеки України щодо оприлюднення архівних матеріалів стосовно діяльності радянської карально-репресивної системи¹⁶.

У сфері комеморативної практики запроваджувалися нові державні свята, меморіали та пам'ятні заходи для формування єдиної історичної пам'яті. Перелік трагічних подій-символів, що особливо були актуалізовані в період В. Ющенка, такий: Батуринська трагедія, знищення Запорозької Січі 1709 та 1775 рр., битва під Крутами, Голодомор, репресії, насильницька радянська Західної України, німецька окупація, Бабин Яр, операція «Вісла», дисиденти, Чорнобиль. Позитивними героїчними сюжетами були: трипільська культура, прийняття християнства на Русі, створення української козацько-гетьманської держави, перемога в Конотопській битві, державність в часи УНР, Акт Злуки, створення УПА¹⁷.

Водночас у 2005–2009 рр. через слабкість виконавчих важелів впливу Президента розгорнулася протистояння навколо проросійських і національних пам'ятників і символів. Учасниками цієї символічної війни були Президент, політичні партії (переважно Компартія, Партія Регіонів та ВО «Свобода»), міські та обласні адміністрації, суди, громадські організації, місцеве населення. У більш загальному плані цю боротьбу можна розглядати як таку, що була ініційована центральними політичними партіями протилежного спрямування, а здійснювалася силами місцевих еліт та мобілізованого електорату¹⁸.

Зазначимо, що впроваджувана за часів президентства В. Ющенка політика в сфері національної пам'яті не змінила амбівалентного сприйняття

¹⁴ Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

¹⁵ Указ Президента України «Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/965/2007#Text>; Указ Президента України «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010#Text>

¹⁶ Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 рр.). *Консенсус*. 2024. (1). С. 99.

¹⁷ Бабка В. Політика пам'яті в Україні (2005 – початок 2010 рр.): ключові тенденції. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. 4 (78). С. 107.

¹⁸ Там само. С. 101.

історії України більшістю українців, але стали помітними зсуви в бік формування україноцентричного бачення минулого держави. Так, згідно з опитуванням Центру Разумкова в 2006 р. для жителів Заходу «Україна» – єдина наступниця історії та культури Київської Русі (відносна більшість, 46%). Для решти – «історія України» – більше невіддільна частина історії великого східнослов'янського народу, як історія Білорусі та Росії (Схід – 54%; Центр – 40%; Південь – 60%). Для жителів Заходу війна проти фашизму – Друга світова (41%). Для решти – Велика Вітчизняна (Схід і Південь – по 64%; Центр – 59%)¹⁹.

Водночас, результати соціологічного дослідження вчених Інституту історичних досліджень засвідчили, що для м. Львова особливо важливим було святкування традиційних та нових українських свят. Тут також важливого значення набували особи і події з дорадянської моделі української історії. Натомість радянські свята, історичні персоналії та події все ще займали вагоме місце в історичних наративах та ідентичностях м. Донецька. Але простежувалася певна тенденція до повільного але помітного зближення позицій щодо окремих складових історичних ідентичностей та політичних орієнтацій таких як святкування Дня незалежності, оцінка таких періодів української історії як, наприклад, УНР, чи таких постатей, як М. Грушевський або Т. Шевченко²⁰.

Зміни в історичній пам'яті засвідчив також проведений у грудні 2007 р. проект «Великі українці» на телеканалі «Інтер», коли в «списку десятиох» найвидатніших українців не виявилось імперських та радянських постатей²¹.

Натомість спроби формування єдиної історичної пам'яті зустрічали жорсткий спротив російських урядових і громадських кіл, які намагалися загнати українську історію в радянські концепції «російсько-українського братерства». Наприклад, значну критику росіян викликав указ В. Ющенка щодо святкування 350-ї річниці Конотопської битви, а колишній російський дисидент О. Солженіцин дозволив собі написати 3 квітня 2008 р. в російських «Известиях», що крик про геноцид 1933 р. став зароджуватися «в затхлих шовіністичних головах злостиво налаштованих проти москалів»²².

Крім того, російська влада активно закликала узгодити російські й українські підручники з історії. І це при тому, що концепція історичної освіти в середній школі Росії уже тоді мала всі ознаки наміру впровадити

¹⁹ Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці. *Дзеркало тижня*. К., 2006. 19–26 серпня. С. 3.

²⁰ Серeda В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси. *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє*: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. Луганськ: Знання, 2006. С. 194-195.

²¹ Грицак Я. *Життя, смерть та інші неприємності*. К.: Грані-Т, 2008. С. 84.

²² Адамович С.В. *Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 147; Солженицын А. *Поссорить родные народы?* URL: <http://www.izvestia.ru/opinions/article3114723/>.

неоімперський проект у масову свідомість росіян. Одним з найяскравіших прикладів такої політики стало опубліковане в французькій газеті «Le Figaro» звернення до Президента України В. Ющенко, в якому було висловлено заклопотаність прагненням влади «розглядати українську історію окремо від російської». Під зверненням стояло 37 підписів, з яких лише 9 осіб мали стосунок до історичної науки. Політологи стверджували, що саме російські структури оплатили цю публікацію²³.

Така поведінка російських політичних еліт чітко відповідає науковим розробкам Е. Саїда, який стверджував, що для підпорядкування та віктимізації корінного населення імперія переписує їхню історію як похідну від імперської історії²⁴. Натомість американська дослідниця Е. Томпсон пояснює поведінку росіян тим, що імперські нації не визнають законність захисного націоналізму й представляють його як злочин або беззаконня. Саме тому, на її думку, росіяни не розуміють, що цілком нормально впроваджувати в Україні закони, наприклад, на користь української мови, літератури, культури тощо²⁵.

Спроби формування єдиних поглядів на історію України зіштовхувалися з опором сепаратистських еліт Сходу і Півдня України. Так, під час проведення в листопаді 2007 р. в Криму фестивалю «Велике російське слово» голова Луганської облради В. Голенко озвучив ідею, що укази Президента про святкування річниці УПА й визнання Р. Шухевича Героєм України дестабілізували ситуацію в суспільстві, зумовлювали серйозні суперечності й нівелювали зусилля, спрямовані на об'єднання країни²⁶.

Відвертою ворожістю до української історії та культури відзначалися і виступи на II Сіверськодонецькому з'їзді 1 березня 2008 р. На ньому відомий українофоб Д. Табачник зазначав, що сьогодні практично заборонено вивчення української історії останніх трьохсот років²⁷. У підсумку з'їзд позначив курс на подальше виховання південно-східного електорату у російській культурно-духовній парадигмі. Це проявилось у трьох глобальних напрямках, що були накреслені під час самого з'їзду: мова, релігія, розуміння історії. Журналісти яскраво назвали цей курс «сепаратизмом духовним»²⁸.

Отже, політика пам'яті періоду президентства В. Ющенко стала першою цілеспрямованою спробою держави сформувати україноцентричний історичний наратив як основу національної ідентичності. На відміну від попереднього етапу, що характеризувався компромісним поєднанням

²³ Заказуха. Росіяни проплачують антиукраїнські статті у світових ЗМІ. *Український тиждень*. 2008. 3–9 жовтня. С. 10.

²⁴ Саїд Е. Культура й імперіалізм. К.: Критика, 2007. С. 200.

²⁵ Томпсон Ева М. Після колонії. *Український тиждень*. 2008. 25-31 липня. С. 16.

²⁶ Антипова А. І знову Северодонецьк... *Голос України*. К., 2007. 15 листопада. С. 3.

²⁷ Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецьк: точки не будет. Луганск: ПЦ «Максим», 2008. С. 109.

²⁸ Адамович С.В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 152.

радянської та національної версій минулого, нова політика була спрямована на деколонізацію історичної свідомості та символічне дистанціювання від Росії. Вона характеризувалася активною інституціоналізацією, зокрема створенням Українського інституту національної пам'яті, а також впровадженням державних ініціатив, спрямованих на консолідацію суспільства через спільне бачення минулого.

Важливими складовими цієї політики стали визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом та особлива увага держави до трагічних сторінок української історії, праця з реабілітації національно-визвольного руху і відкриття архівів радянських карально-репресивних органів. Це сприяло формуванню нових історичних орієнтирів і поступовому зміцненню суспільних уявлень у бік національної інтерпретації історії.

Водночас реалізація політики пам'яті супроводжувалася ускладненнями через слабкість державних механізмів реалізації, регіональні відмінності історичних ідентичностей та конфлікти ініційовані політичними силами навколо символічного простору (зокрема пам'ятників і історичних постатей). Додатковим фактором напруження став зовнішній вплив Росії, яка активно протидіяла формуванню незалежного українського історичного нарративу.

Попри суперечності та обмежену ефективність, політика пам'яті періоду 2005–2009 рр. заклала підґрунтя для подальших трансформацій історичної свідомості українського суспільства та зміцнення національної ідентичності.

Адамович Сергій. Формування політики пам'яті в період президентства В. Ющенка У статті проаналізовано процес формування політики пам'яті в Україні в період президентства В. Ющенка. Проаналізовано перехід від амбівалентної моделі історичної політики до україноцентричного нарративу. Висвітлено інституціоналізацію політики пам'яті через створення Українського інституту національної пам'яті, а також ініціативи щодо формування єдиної національної історії, переосмислення радянського минулого та популяризації українських історичних постатей і подій. Проаналізовано комеморативні практики, політику визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом та початок відкриття архівів карально-репресивних органів. Особливу увагу приділено регіональним відмінностям у сприйнятті історії, конфліктам пам'яті та політичному протистоянню навколо символічного простору. Також розглянуто вплив зовнішнього чинника, зокрема протидію росії формуванню самостійної української історичної політики. Зроблено висновок про суперечливий характер політики пам'яті в період президентства В. Ющенка, яка мала обмежену консолідаційну ефективність, але сприяла поширенню національної парадигми історії серед українського суспільства.

Ключові слова: політика пам'яті, В. Ющенко, історичний нарратив, Український інститут національної пам'яті, Голодомор, архіви карально-репресивних органів.

Adamovych Sergii. The Formation of Memory Policy During the Presidency of V. Yushchenko. This article analyzes the process of forming memory policy in Ukraine during the presidency of V. Yushchenko. It examines the transition from an ambivalent model of historical policy to a Ukraine-centric narrative. It highlights the institutionalization of memory policy through the creation of the Ukrainian Institute of National Memory, as well as initiatives to shape a unified national history, reinterpret the Soviet past, and popularize Ukrainian historical figures and events. The article analyzes commemorative practices, the policy of recognizing the 1932–1933 Holodomor as genocide, and the beginning of the opening of the archives of punitive and repressive agencies. Particular attention is paid to regional differences in the perception of history, memory conflicts, and political confrontation over symbolic space. The influence of external factors is also examined, particularly Russia's opposition to the formation of an independent Ukrainian historical policy. The conclusion is drawn that the policy of memory during V. Yushchenko's presidency was contradictory in nature; while it had limited consolidating effectiveness, it contributed to the spread of a national historical paradigm among Ukrainian society.

Key words: memory policy, V. Yushchenko, historical narrative, Ukrainian Institute of National Memory, Holodomor, archives of punitive and repressive agencies.

Єлизавета Гурін

студентка Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

Науковий керівник: Володимир Студінський, доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук та історії Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

АРХІТЕКТУРА В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ

Архітектура є одним з найбільш видимих і стійких агентів колективної пам'яті народу. На відміну від усних чи письмових традицій, будівлі та міські ансамблі створені для існування в просторі і буквально структурують повсякденний досвід людей, впливаючи на їхнє існування в повсякденному житті. Таким чином, архітектурна спадщина є не лише естетичним ідеалом, але й матеріальною формою національної ідентичності, культурного знання та історичної свідомості суспільства.

Пам'ять як індивідуальне психологічне явище була концепцією науки протягом багатьох років. Культурна пам'ять, як зазначає Алейда Ассман, зберігалася не лише через свідоме пізнання індивідів, але й у текстах, ритуалах, знаках чи образах матеріального світу¹. У цьому сенсі архітектура є

¹Ассман А. Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко та ін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.